

ГОДИШНИК НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ
АСОЦИАЦИЯ НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ В СУ
КАТЕДРА СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
Том 4, 2007-2008

МУЗЕИТЕ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ КАТО ЧАСТ ОТ ПРОЦЕСА НА МОДЕРНИЗАЦИИ

Яна Мирчева Маркова

Курсова работа по дисциплината "Теории за Модернизацията"

Ръководител: гл. ас. др. Венелин Стойчев

С края на Студената война се променят съществено потоците на движение в Европа. Надзъртането и даже преминаването на срещуположната страна на Желязната завеса става възможно за големи маси от хора. Въпреки това, продължават да съществуват известни административни пречки, от една страна, финансови затруднения, от друга, и не на последно място – непреодолени „граници” в съзнанията на гражданите. Настъпват т.н. „години на прехода”, схващани като реструктуриране на икономиката, политиката, културата – на всички сфери на държавата, обществото и жизнения свят – в духа на либералните ценности, които са основа на „победилия” обществен строй. В следващите години Източно Европейските страни „правят опити да догонят” Запада. Правителствата им декларират приобщеността си към неговите идеологически устои и се стремят да въведат в действие т.н. „добри практики”. Успехите/ неуспехите на тези начинания не са тема на настоящия проект, затова ги оставям настрана. Тези уводни думи са необходими, за да се реконструира контекста на търсенето на идентичност от страните, принадлежащи към бившия „Източен блок”. След разпадането на социализма те, от една страна, се ориентират към реформи и модернизации, чиято цел е членство в Европейския съюз. От друга страна, в следването на целта, те се обръщат към ресурсите на миналото. Там те търсят някаква стабилност и сигурност, изразяващи се в общи корени. Тези страни са изправени пред въпроса – какво ги конституира като общност. Музеят като идеален тип е институция, която предоставя на публичността материал и пространство за размишление и дискусии. Тя оперира с миналото и е инструмент както за саморефлексия, така и за авторитарно прокарване на определена политика. Музеят е преход между памет и история, а в модерния свят има множество истини, съответно и истории. Коя от тях обаче ще е публично валидна, а оттам и случила се, зависи от пазителя на идентичността – музея.

Настоящият проект се зароди след едно пътуване в Западна Европа и по-точно – Германия. Направи ми впечатление, че пространството на градовете е овладяно и описано. Изготвени са подробни карти, които са налични в изобилие. Образно казано всеки ъгъл и малка улица си имат име и дори индивидите са регулирани в някакви потоци на движение. Туристите са насочвани от един музей към друг, като при това те имат за цел да ги направят съпричастни към културната рамка на страната. Така се стигна до проблематизирането на музеите в България – техните характеристики и

функции. Запитах се: Защо няма музей на модерното изкуство в България? Около този въпрос се изгражда следващото изложение.

Исходната ми теза е, че различните социо-културни рамки правят възможно съществуването на определени типове музеи.

Конкретният социален проблем е липсата на музей на модерното изкуство. Доколко това е проблем? Въпросът за отсъствието на тази институция е съществен за една не много голяма група от хора, но той все пак се появи в общественото пространство. Липсата на музей се отдава на недостига на средства. Оставяме това еднозначно обяснение настрана и се опитваме да разгледаме този въпрос от друга перспектива.

Социологическият проблем се отнася до това, как е възможно/ невъзможно съществуването на определен музей. Какви са негови характеристики, функции?

За да развия проблема, ще сравня продуктите на две различни социо-културни рамки – българската и западноевропейската. Спирам се на втората, защото музеят възниква именно там през Модерността.

Една уговорка: Позицията ми не е, че трябва да има такъв музей. Не твърдя, че трябва да следваме модела на развитие в „Западна Европа“. При сравнението на двата модела, обаче, се разкриват много интересни разлики, които са симптоматични за цялото общество, за държавната политика, за индивида.

От гледна точка на по-широка валидност на проекта, би било уместно тази тематика да се изследва по-обстойно и всеобхватно. Поради ограничени ресурси, обаче, аз ще се спра само на музеи в 2 държави – България и Германия. В перспектива би могло да се изследват и разликите между България, други постсоциалистически страни и западноевропейски страни.

Изследователските задачи на един по-амбициозен проект биха били: 1.) да се провери какви музеи съществуват в избраните градове/ страни; 2.) да се разгледат техните характеристики; 3.) да се проследи историята на създаването им, както и развитието им във времето; 4.) да се провери кой ги финансира – дали са частни,

държавни или обществени; 5.) да се анализира публиката им и това как тя реагира. В настоящия проект така формулираните задачи представляват ориентири на анализа, но не би могло да бъдат изпълнени.

Първоначалното наблюдение, върху което се извличат тезите, е, че в България повечето музеи са исторически, етнографски, археологически или т.н. „къща-музей”. Съществуват приблизително три музея за изкуство. Не съществува музей за модерно изкуство. Това разделение въобще отсъства. Разграничението е: българско и чуждестранно т.е. „наше” и „тяхно”. Музеите за науката, природата, технологиите са маргинални – както във физическото пространство, така и в публичното.

Опирам се на следните хипотези:

Хипотеза-1:

Музеите в България акцентират върху етническата принадлежност. Те връщат към родовото, традицията, до някаква степен към пред-модерното.

Хипотеза-2:

През социализма, както и в днешно време, музеите в България не говорят на универсален език. Те не правят публичността част от наследството на човечеството. Те не са места, съдържащи и предоставящи напредъка и богатството в областта на науката, изкуството и технологиите.

Хипотеза-3:

Националността (общностната връзка) се гради върху етническата принадлежност, а не върху гражданствеността, напредъка в изкуството, науката и технологиите.

Хипотеза-4:

През социализма държавната политика използва музеите като инструмент за създаване и поддържане на национална идентичност. Акцентът пада обаче върху конструиране на един затворен, самодостатъчен свят, заради Желязната завеса. След разпадането на социализма, т.н. общества в преход изпадат в криза на идентичността. В търсене на общностна връзка те се спират на етническия произход. Това води до вълна на силен национализъм и „избуяване” на поддържащите го институции.

Хипотеза-5:

Държавните музеи са продукт най-вече на държавна политика. Те не са изцяло репрезентативни за гражданите. Съществуват частни галерии и сбирки, които са един вид алтернатива (там може да се открият изложби с модерно изкуство). Но и двата варианта са положени в обща социо-културна рамка, която предопределя техните характеристики (тук се спирам на музея като институция и правя разграничение между държавна и частна инициатива).

Хипотеза-6:

Тук се спирам на музея за модерно изкуство като дискурс. Една малка група от обществото се интересува от това дали съществува или не такъв музей. Това означава, че една такава институция не е релевантна на потребностите на обществото. Нейният дух, културните и значения, не са адекватни на ценностите, наложени от социо-културната рамка.

Няколко тематични полета пронизват тезите. Възнамерявам да ги разгледам отделно, въпреки че те се преплитат на няколко нива: държава, общество, индивид и доминиращ културен дискурс.

„Музеят се намира на границата между памет и история. Думата „музей“ идва от латинската дума „*museum*“, която пък е от гръцки произход и произлиза от „*mouseion*“. „*Mouseion*“ било мястото (понякога храм), което било посветено на музите, покровителките на изкуствата в гръцката митология. Музеят е европейско явление, за разлика от другите институции на паметта. В модерната си форма той възниква като индивидуална колекция от куриозни предмети на аристократи през Ренесанса. Националната държава превръща музеите в стожер на своята културна идентичност. Днес, когато светът е движен от глобализацията, музеят е превърнат в главно средство за привличане на туристи”(www.wikipedia.org).

Музеите събират, съхраняват и излагат предмети, образи и текстове, свързани с една епоха или сфера. Чрез избора и подредбата на експонатите неминуемо се постига някакво послание, дори и този ефект да не е бил търсен. Така се стига до известно напрежение, защото легитимността на институцията се основава на претенцията за

научност при представяне на „истината“. Музеят е и институция на колективната памет, като в тази си роля представлява както преход между памет и история, така и между минало, настояще и бъдеще. Той съдържа акумулиран общ опит, който е ресурс за справяне с настоящето както за индивида, така и за общността като цяло. Посещението на музей може да се разглежда като пренареждане на личната автобиографията, прекрояване на образа. Според по-долу изложените данни, българските музеи са насочени главно към миналото. Те не се обръщат към публичността, поставяйки актуални проблеми, извън конструирането на национална идентичност на основата на етническия произход и патриархалния ред. Музеите имат и функцията да представят дадена идентичност пред непринадлежащите към съответната общност.

Кант поставя разграничението на света на три независими една от други сфери – науката, морала и изкуството. Модерността разчита на разума, като на единствен сигурен източник на познание. Науката се превръща в инструмент за постигане на щастието на Земята. Тя е универсален език и предполага повтаряемост на опита. За да е научно едно твърдение, би трябвало всеки, следвайки логиката на предмета, да успее да стигне до същото заключение. Тя от своя страна, обаче, също е идеализация и зависи от формите на „познанието“, което е възможно в социо-културната рамка. Тя служи за легитимация.

Модерността е вътрешно противоречива. Това може да се проследи и в изкуството. То е най-свободната сфера и затова е много чувствително към социалните промени, нагласи, течения. Налице е постоянно противопоставяне с традицията. Постепенно модерността се изпразва от съдържание. Важна е формата. Новост, заради самата новост. Живот за мига. Модерният човек е сам творец на себе си. Изкуството е продукт на хората, а не на Бог и за Бог. Човекът става автор. Изкуство заради самото изкуство. Няколко сравнения с други стилове - на пример романтизмът и експресионизмът са популярни. Първият стил описва, хербаризира заобикалящата го среда, познава другия и себе си. Всеки детайл е от значение и се наблюдава стремеж към сливане с природата. Вторият стил въздига в култ мига, моментното преживяване. В модерността историята акселерира – времето се свива. Изкуството е друг вид реалност, със собствена социалност, епохе, вътрешно време и преживяване на себе си. Модерното изкуство е дехуманизирано, защото вниманието е насочено към „стъклото“, „прозрачността“, през

които наблюдаваме. То е по презумпция иронично и лишено от каквато и да била значимост. Един вид триумф над човека. Субектът се наслаждава на себе си, творбата е само причината. То е най-свободно и е другата страна на широката бюрократизация и рационализация. Отрича се и традицията на изобразителното изкуство. Тя носи досада. Отрича се самото изкуство, школовката. Какво тогава е изкуство? Човекът опитва да се разбере, общува със себе си. Получава се една експлозия, обратна на рационализацията, - завръщане към предмодерното. Друго противоречие е, че то едновременно е за себе си, а всъщност е за продан, т.е. ориентирано към пазара.

Национализмът – последното тематично поле, на което ще се спра – е свързано с модерната държава. Съществуват различни теории, занимаващи се с произхода на тази идеология. Според някои изследователи тя възниква в следствие на индустриализацията, а според други е резултат от централизирането на управлението на една територия. Но това е поставяне на различен акцент. Нито една от тези позиции не е отхвърлена т.е. и двете имат обяснителен потенциал. Нациите са въобразени общности. Те се основават на различни характеристики, които са общи за всички принадлежащи към тази националност. Това могат да бъдат – общ език, етнически корен, територия, споделен минал опит, културни традиции. В научната литература има две групи националности. Едните се основават предимно на традицията и етническата принадлежност (Източна Европа), а другите на гражданската култура (Западна Европа). Модерната държава развива специални институции за поддържане на националните идеологии. Една от тях е музеят.

При проучването на електронните страници на музеите събирам следните наблюдения. В България не са толкова диференцирани и специализирани музеите и обясненията към тях. За много от тях липсва всякаква информация или тя е оскъдна. Електронните страници не са приветливи. Не се казва, че музеят има за цел да предизвика обществени дебати. Той не е ориентиран към пазара. Не рефлектира върху себе си. Не подтиква към комуникация, а по-скоро отблъсква. Прашлясал и дистанциран е. Но в България и диференциацията и специализацията на труда не са толкова строга и развита както в Германия. Там музеят е един вид пространство на “литературната публичност” на Хабермас. Индивидът е въввлечен в процеса на правене на история. В България не се предоставя възможността човекът сам да направи нещо, да е автор.

И в двете страни музеят има образователната роля, като поддържа “всеобщ разказ”, които обаче се различават, както се различават и породилите ги светове.

Емпирични материали:

Музеите в България са културни учреждения под контрола на дирекция “Музеи, галерии и изобразителни изкуства”. Според текста, в зависимост от издръжката им, те са национални, регионални и частни. Началото на музейното дело в България е описано така: ”През 1891 от Народната библиотека в София се отделя Народният музей и се създава археографска комисия при Министерството на народното просвещение. Впоследствие музеи се разкриват в окръжните градове на страната.”

София

Типове музеи	Названия
Исторически, археологически, Етнологически	1.) Национален исторически музей; 2.) Национален военноисторически музей; 3.) Национален етнографски музей; 4.) Национален църковен историко-археологически музей при светия Синод; 5.) Археологически институт с музей при БАН; 6.) Национален музей „Боянска черква”; 7.) Исторически музей към Софийската синагога; 8.) Музей „България и славянския свят”;
Наука и техника	1.) Национален военноисторически музей; 2.) Национален природонаучен музей при БАН; 3.) Национален музей „Земята и хората”; 4.) Национален политехнически музей;
Изкуство	1.) Национална художествена галерия; 2.) Национална галерия за чуждестранно изкуство;

Друго:	1.) Музей на историята на физическата култура и спорта; 2.) Национален литературен музей – къща музей на Иван Вазов;
--------	--

В гр. София са държавните институции. Затова има разнообразие. В страната музеите от първия тип печелят първенство в още по-голяма степен. Разпространени са т.н. „къщи-музей”, които типологично се отнасят към историческите и етнологическите музеи.

Страната

Типове музеи	Брой и специфика
Исторически, археологически, Етнологически	Благоевград-6; Бургас-6; Варна-6 (има разделение между нова и стара история); Велико Търново-2; Видин- 4; Враца-1; Габрово-3; Добрич-2; Кърджали-1; Кюстендил-1; Ловеч-3; Монтана-2; Пазарджик-2; Перник-2; Плевен-3; Разград-3; Русе-3; Силистра-2; Сливен-3; Смолян-2; София Област-2; Стара Загора-9; Търговище-4; Хасково-1; Шумен-5; Ямбол-2;
Къщи-музеи	Благоевград-4; Варна-1; Велико Търново-1; Габрово-1; Добрич-1; Кюстендил-1; Ловеч-1; Монтана-1; Пазарджик-2; Русе-3; Сливен-3; Смолян-1; София Област- 6; Стара Загора- 2; Търговище-3;
Наука и техника	Бургас-1; Варна-2 (Военно-морски музей и природонаучен); Ловеч-1 (Природонаучен музей-Черен Осъм); Русе-1 (Музей на транспорта); Силистра-2 (Дунавски риболов и лодкарство); Сливен-2 (Национален музей на текстилната индустрия); Стара Загора-1(Палат на физиката);
Изкуство	Габрово-1 (Специализиран музей на резбарското и

	етнографско изкуство); Стара Загора-1 (Литературно-художествен музей”Чудомир”)
Друго	Бургас-1 (музей на солта); Варна-3 (аквариум, парк-музей, музей на мозайката, римски терми); Враца-1 (исторически музей с художествена галерия!); Габрово-1 (Национален музей на образованието); Перник-1 (Музей на киселото мляко); Стара Загора-1(музей на розата);

Малко история: Национален исторически музей е създаден 1973г. по разпореждане на МС. Първата представителна експозиция, обаче се състояла 1984г. в чест на 1300 г. Българска държава. Няма специално проектирана за тази цел сграда. Национален военноисторически музей е основа по указ на цар Фердинанд Първи. Първоначално е само част от „Военноисторическа комисия”, включваща архив и библиотека. „Народен музей” е първият. Разделя се на Археологически и Етнографски; Може би история е неточно понятие. Свързва се само със събитийния поток т.е войни, битки. „Национален природо-научен музей” – 1889г. Обявен е за „най-богат на Балканския полуостров”. Музей „Земята и хората” – 1986г. Включва минерали, природни богатства от България и света. В днешно време се използва за различни мероприятия – ученически изложби, на цветята и на домашни любимци. Политехнически музей – 1957г. ; „Национална галерия за чуждестранно изкуство” – 1985г. „Национална Художествена Галерия” -1948г.; „Софийска градска художествена галерия”- 1928 г. (постоянна картинна изложба има за първи път през 1941г).

Би било интересно да се спрем на въпроса за това каква е връзката между времето на създаване на един музей и неговата специфика. За тази цел обаче не разполагам с необходимия времеви ресурс.

В Германия освен Берлин, ще разгледам и Бон, защото той е бившата столица на Западна Германия и съответно все още има представителна роля в държавата.

+ Отваряме на „Museen” в “www.wikipedia.org”. Отново се започва с гръцкия произход на думата, само че разликата е в това, че тук музеите са богове не само на изкуствата, а и на културата и на науките. Следва дефиницията на ” International Council of Museums (ICOM)”: Една институция за общо благо, достъпна за обществеността, постоянна, която служи на обществото и неговото развитие, като набавя материални свидетелства от хора и тяхната среда. Тя ги съхранява, изследва, запознава обществеността с тях и ги излага. Тези свидетелства служат за следните цели – изследване, образование, дискусии и забавления. Съществува т.н. концепция за „музея на идеите”, където става въпрос не за предмети, а за идеи и концепции. Музеят служи също като място за дискусии и тематичен обмен на идеи, емоции, преживявания. Според Немския съюз на музеите (Deutschen Museumsbunds) от 1978 не е позволено публичните музеи да развият комерсиална структура (с изключение на частните). Те трябва да се ръководят професионално и научно. В центъра трябва да стои оригиналният обект. Не се смятат за музеи следните случаи: еднократно устроена постоянна изложба, изложби с преобладаващ мултимедиен принос и просто изложбени пространства без предмети.

Интересно е колко е силна регулацията. Има тесни рамки на дефиницията. Пространството е силно моделирано и повлияно. Съществуват и църковни и фирмени музеи. Текстът продължава с това, че днес музеите страдат от ниски бюджети, но „дефиницията не би трябвало да възпира привличането на публика чрез привлекателни, приветливи презентации и изложбени пространства”. Относно историята на музеите: Johann Daniel Major основава през 1688 г. в Кил публичен природо- и културно-исторически музей (*Museum Cimbricum*). В някои градове от немско езичната общност през XIX век се стига до граждански новообразования. Това са зали за изкуство – Kunstmuseum Basel, Kunsthalle Bremen, Städelsches Kunstinstitut in Frankfurt, Hamburger Kunsthalle, Kunsthalle Wien, Museum Wiesbaden etc. Често започват да функционират сдружения в по-малък обхват и за локални дадености (пр. областен музей или музей на лозарството). През 1779 година в Касел се построява Das Fridericianum. Това е вторият публичен музей след Британския, но е първата сграда, проектирана с тази цел в света.

Това ни навежда на въпроса: дали в България има сграда, строена с целта да бъде музей?

Отделя се пространство за представяне на т.н. „музеология”. Наука, занимаваща се с това, дали и доколко един обект е носител на неговата среда. Какъв е образът на

обекта му в зависимост от опита и знанията на наблюдаващия? Комуникацията между изложба и наблюдаващ?

В Берлин има общо 160 музеи и колекции. През 2004г. са имали около 11,3 милиона посетители. Има 17 държавни музеи (Staatlichen Museen zu Berlin- Stiftung Preußischer Kulturbesitz) и 11 градски музеи (Museen der Stiftung Stadtmuseum Berlin), многобройни музеи на провинцията (landeseigene Museen) и (Heimatismuseen verschiedenen Berliner Ortsteile) музеи на „родните места“, които се отнасят до различните част на града. След Обединението на Германия и на града се налага обширно организиране и преподреждане на музейната територия/поле. Музеите са групирани.

Първата група т.н. „Остров на музеите“, който от 1999г. е в списъка на UNESCO за световното културно наследство. Сградите са построени в класически стил, базирани на древногръцката архитектура на храмове. Ансамбълът се оформя през 19-ти век. Там се намират: „Старият музей” - Alte Museum (1830), „Новият музей” - Neue Museum (1855), Vode-Museum (1904) и Das Pergamonmuseum (1930). Крал Фридрих Вилхелм Трети, споделящ идеала на Хумболт за образованост, поръчва изработката на музей, в който да се съхраняват царските сбирки от изобразително изкуство. Искал да преустрои целия остров като място на свободното изкуство и наука. Отвореност към гражданите. Днес там се съхранява антично и египетско изкуство. Новият музей е интересен като конструкция, която е част от историята на техническия напредък. Съдържа творби от Ренесанса, египетски колекции и папируси. Третият музей помещава немски скулптури, както и изкуство от Византия, Балканите и Средиземноморието. Там се намира и най-голямата нумизматична колекция.

Музеите в Германия са силно повлияни от стремеж (неосъзнат, на ниво културен дискурс) към колекционерство. Подтик да се обхване всеки един момент. Да се събере, опише, класифицира. Израз на подобно явление е и книгата на Гьоте – “Страданията на младия Вертър”. Тези класификации са инструмент за овладяване на природата – както на човешката, така и околната среда.

В немските музеи националната тематика не е водеща, за сметка на изкуствата, науката и технологиите. Поддържа се и по-тясна локална идентификация. Ролята на националната държава като средство за бърза индустриализация е по-слаба съответно в

сравнение с България. В този контекст може да се изтъкне значението на общото задължително образование като средство за налагане на такава идентичност.

Четвъртият музей е приютил персийски, вавилонски и ислямски експонати. Историята се представя през изкуството. 1945г. се появява музей за природознание, като при това се обединяват три други: по зоология, палеонтология, минералогия. През 1987г. се създава „Немски исторически музей”- подарен е на града по случай 750 та годишнина на Бундес Републиката. През 1968г. - „Нова национална галерия” с модерно изкуство. 1998г.- „Картинна галерия” съдържаща експонати на европейското изкуство от средновековието. Създава се музей към висше училище за архитектура и дизайн от 1919г. -1933г. През 1999г. се открива „Музей на евреите”. Съществуват и „Берлинска Галерия”; „Buecke-Museum” 1967г., отнасящ се до едноименната група на експресионисти; „Museum Berggruen” – класическо модерно изкуство; „Bröhan-Museum” за изкуство около1900г.; Museum „Scharf-Gerstenberg” – 2008г. музей на сюрреализма; „Jagdschloss Grunewald” в стил Ренесанс и Барок, притежаващ немски и нидерландски картини от 15-19-ти век, както и трофеи и оръжия;

Следващото групиране, обхваща музеи за история на Берлин относно: 1.) националсоциализма; 2.) делението на града; 3.) родни места, провинция; Освен това съществува следният списък от музеи: на спорта, воден спорт, индустрията, медицината, архитектурата (включително на „долните светове” т.е. метрото); ботаническа градина; музей на конопа; приложни изкуства и занаятчийство (фина механика, часовникови механизми, вятърните мелници, строителство, керамика, захар); на литературата; масмедиите („Филмов музей” Берлин, „Немско радио”) религията (Хугенотите) техника – двата вида метро; „Немски технически музей – Берлин”; музей на фойервеките; историческо пристанище; авиационни оръжия към въоръжените сили на страната; на комуникацията и на фирмата „Шеринг”; еротиката.; анти-военен (1925г.); на/ за слепите; „скрит/ непоказан музей”; на младежта; за семейство „Кенеди”; „нечуван”, на скандалните неща; на полицията; на кукления театър; на червения кръст; на обратните; ученически; Ramones (американска група, която създава стила пънк през 70-те години, като се позовават на 50те; срещу прогресивен рок и фюжън; прости детски текстове и екстремна бързина и сила на звука; антитеза на 60-те)

Музеите в Бон:

В града съществуват следните музеи: „Египетски музей- Бонн“; „Аритмеум“ (развитие на мисълта от математически модели през калкулатори до компютри); „Къщата на Бетовен“; „Музей на жените“; „Немски музей- Бон“; музей на фойерверките; „Къщата на историята“ -1982г. е замислен строежа, за да помещава историята от разделението на страната (не носи названието „музей“); „Kunst und Ausstellungs Halle BRD“; „Музей на изкуството-Бон“; „Кралски музей“ - зоология; „Музей на Рейн“;

Настоящият курсов проект проблематизира музеите в Република България като част от модернизационните процеси. Представи се една възможна перспектива на отнасяне към тази тематика. Изготвиха се хипотези, очертаха се основните полета, имащи значима връзка към изследваните процеси. Събра се и се натрупа доста емпиричен материал, който поради липса на ресурси и ограничението на формата на курсовия проект не се обработи обстойно. Тази задача остава за едно по-амбициозно начинание.

Библиография:

1. Хабермас, Ю. “Модерността - един незавършен проект”; “Публичната употреба на историята”; “Две традиции в модерността”
2. Андерсън, Б. -“Въобразените общности”
3. Хосе Ортега-и-Гасет - “Дехуманизацията на изкуството”
4. Записки от лекции и упражнения